

A NEMESI VÁRMEGYE FELÉPÍTÉSE ÉS A VÉGREHAJTÁSBAN JÁTSZOTT SZEREPE, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A JAGELLÓ-KORRA

LIKTOR Zoltán Attila

1. A nemesi vármegye mint a rendi alkotmány bástyája

A (vár)megye hazánk közjogi rendszerében több mint ezer éves múlttal bír. A magyar rendi alkotmányos berendezkedés e tartósnak bizonyult elemének, a nemesi vármegyének jellege, és a rendi alkotmány(osság)ban betöltött szerepe, évszázadokon át alakuló jog- és hatásköre éppen a Hunyadi- és a Jagelló-királyok idején nyerte el legjellegzetesebb jegyeit. Magyarországon a Jagelló-kor (1490-1526) általában a süllyedés és a romlás évtizedeként, Jagelló-királyaink pedig gyengekezű, tehetetlen bábokként élnek a történelmi köztudatban. A következőkben a nemesi vármegye felépítését, tisztikarát és a végrehajtásban Mohácsot megelőzően kialakult közjogi rendszerét vizsgáljuk, felhasználva az ország különböző részeiben elhelyezkedő vármegyék 1526 előtt keletkezett és fennmaradt okleveles forrásait. Nem érintjük azonban sem Erdély¹ sem Szlavónia külön jogállását. Arra keressük a választ, hogy a vármegye hogyan tudott valódi ellensúlya lenni a központi hatalomnak, és ehhez hogyan járultak hozzá a vármegye szerkezeti felépítése, a vármegyei tisztikar személyi összetétele, a vármegyei tisztikar jogai és kötelezettségei, továbbá, hogy ennek az autonómiának a fenntartását a végrehajtás terén kivívott jogai és hatáskörei hogyan biztosították.

---

¹ Erdély okleveles forráskiadásának legújabb kötetében, amely 2015-ben jelent meg, 1372-ig jutottak el a kutatók, a Jagelló-kori források nagyközönség elé tárása tehát még javában várat magára.

2. A vármegye felépítése, tisztikara

2.1. A (fő)ispán

A vármegye élén álló (fő)ispánt ((*supremus*) *comes*)² jó ideig tetszése szerint a király (esetleg a kormányzó)³ nevezte ki – Erdélyben a vajda⁴ –, magát a tisztséget csak magyaroknak lehetett adni,⁵ sőt a XV. század második felétől csak nemeseknek,⁶ amely arra utal, hogy korábban az ellenkezője is gyakorlatban lehetett. A dekrétumok előírták azt is, hogy mind a főispán(ok) mind az alispán(ok),⁷ mind pedig a szolgabírák,⁸ egyaránt jómódú – az illető vármegyében – birtokos, alkalmas nemesek legyenek.⁹ Azt a törekvést, hogy minden vármegyének legyen saját főispánja¹⁰ – az egyháziak örökös tisztség megszerzésének akadályozása mellett¹¹ –, nyilvánvalóan a közjogi álláshalmaz elleni fellépésként is értékelhetjük.¹² A nemesi vármegye jogéletébe történő, talán legdurvább jogsértést Hunyadi Mátyás követte el azzal, hogy 1484-ben egy egész vármegyét – az alkotmány korlátait félretéve – kivonta a főispán, az alispán, valamint a szolgabírák joghatósága alól, és azt az általa kinevezett gyulai

² Az okleveles források ugyan nem használják a *főispán* kifejezést, csak a *comes* azaz *ispán* kifejezést, azonban már az 1504. évi dekrétum II. cikk 1§-a kifejezetten *supremus comes* azaz *főispán* fordulatot alkalmazza, ráadásul a Jagelló-kort megelőző korszakokból vett példákban is a félreértések elkerülésére és a szakkifejezés egységessége érdekében használjuk „*főispán*” formában a terminust a dolgozatban.

³ RADVÁNSZKY Béla – ZÁVODSZKY Levente: *A Héderváry család oklevéltára I. (1231-1526)*. Budapest, MTA, 1909. 188. [a továbbiakban Héderváry oklt.] Hunyadi János kormányzó Moson vármegye élére 1447-ben Héderváry Lőrinc nádort nevezi ki.

⁴ NEUMANN Tibor: *A Szapolyai család oklevéltára I. Levelek és oklevelek (1458-1526)*. Budapest, MTA, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2012. 588. [a továbbiakban Szapolyai oklt.] 1525-ben Szapolyai vajda Torda vármegye élére tetszése tartamára nevezte ki Barcsay Pált, és felhívta a vármegye közönségét, hogy a főispánnak minden törvényes ügyben engedelmeskedjen.

⁵ MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici*. 1899–1901. [a továbbiakban: *CJH*.] 1498. évi LVII. tc.

⁶ *CJH*. 1471. évi XV. tc.

⁷ *CJH*. 1492. évi LXXX. tc.

⁸ *CJH*. 1486. évi IX. tc., 1492. évi XXXIV. tc.

⁹ *CJH*. 1486. évi LX. tc.

¹⁰ *CJH*. 1498. évi XLIV. tc.

¹¹ *CJH*. 1498. évi LVII. tc.

¹² *CJH*. 1519. évi XIV. tc.

várnagy joghatósága alá helyezte,¹³ amely a későbbiekben közjogi bonyodalmak forrásának bizonyult, és a helyzetet csak évtizedekkel később sikerült a megyei nemesség erélyes fellépése nyomán alkotmányos keretek közé visszarendezni.¹⁴

Nem hagyható figyelmen kívül azonban, hogy a főispáni tisztségek számos esetben örökös/örökletes közjogi állásokká váltak,¹⁵ amelynek lényege a tisztí hatóság örökös átruházásában állt.¹⁶ Különbséget szokás tenni az örökös és az örökletes főispánság között. Előbbi valamely más közjogi tisztséghez (pl: nádor, püspök) kötődött, míg utóbbi egy családon belül meghatározott rend (királyi választás, *senioratus*, *primogenitúra*, stb.) alapján öröklődött,¹⁷ főszabály szerint csak a férfiágon.¹⁸ Bár a rendek számos alkalommal tiltakoztak az örökös/örökletes főispánságok adományozása ellen,¹⁹ a gyakorlat a Jagelló-korban egyenesen „reneszánszát” élte, és számos család, illetve főméltóság szerzett örökletes – mint a békési Drágffyok Kraszna és Középszolnok, vagy a terebesi Perényiek Abaúj vármegyében –, illetve örökös – mint az egri püspök Heves vármegyében – főispánságot.²⁰

Bár a rendek évszázadokon keresztül visszatérő óhajaként fogalmazódik meg a közjogi – úgy az egyházi,²¹ mint a világi²² – álláshalmaz tilalmazása,²³ az érvényesítése erősen függött a belpolitikai erőviszonyoktól is. E rendi törekvésnek olykor volt fogantatója, és a bárók által „politikai bábként ráncigált” Ulászló-képet látszik cáfolni az uralkodó 1498. május 28-án kelt oklevele, amelyben II. Ulászló király arról értesíti Ugocsa vármegyét, hogy az új törvény értelmében – ame-

¹³ KRISTÓ Gyula: *Békés megye a honfoglalástól a törökvilág végéig. Nyolcszáz esztendő a források tükrében.* (Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 9.) Békéscsaba, 1981. 43. oklevél.

¹⁴ KRISTÓ (1981) i. m. 51–52. oklevél.

¹⁵ THALLÓCZY Lajos – BARABÁS Samu: *A Blagay család oklevéltára.* Budapest, MTA, 1897. 126. [a továbbiakban Blagay oklt.] Zsigmond király 1413-ban Blagay Antalnak adományozta Szana vármegye főispánságát. (A további oklevéltárak esetében sem az oldalszámot, hanem az oklevél sorszáma jelöljük.)

¹⁶ HAJNIK Imre: *Az örökös főispánság a magyar alkotmánytörténetben.* Budapest, MTA, 1888. 6–7.

¹⁷ HAJNIK i. m. 8.

¹⁸ HAJNIK i. m. 16.

¹⁹ *CJH.* 1498. évi LVI., LVII., LXX., 1504. évi III., 1518. évi (bácsi) XVIII. tc.

²⁰ HAJNIK 1888. 13., Hunyadi Mátyás uralkodása első felében még kifejezetten az örökös főispánságok adományozására irányult, mind egyházi, mind világi vonalon, azonban uralma vége felé fordított politikáján. lásd: KUBINYI András 1983. *A megyéspánságok 1490-ben és Corvin János trónörökösödésének problémái.* Veszprém, Veszprém Megyei Múzeumok, 169–170.

²¹ *CJH.* 1439. évi VIII., 1507. évi XIII., 1518. évi (bácsi) XVII.

²² *CJH.* 1471. évi XIII., 1518. évi (bácsi) XVIII., 1519. évi (bácsi) XIV. tc.

²³ *CJH.* 1222. évi XXX. tc., 1439. VIII. tc., 1498. évi LVI., LXX. tc., 1507. évi XIII. tc.

lyet egyébként csak pár nappal később szentesített²⁴ – leváltja bélteki Drágffy Bertalan főispánt (egyébként erdélyi vajdát), és helyébe terebesi Perényi Gábort nevezi ki.²⁵ A rendi befolyás erősödését mutatja, hogy később azt is sikerült elérni, hogy a főispán, kinevezésekor ne csak a királynak tegyen esküt, hanem a királyi tanácsnak is, és az erről szóló esküokmányt beiktatásakor mutassa be a vármegye közönségének, különben a vármegye megtagadhatja a beiktatását.²⁶

2.2. Az alispán

A korabeli forrásokból megállapítható, hogy a főispán helyetteseként szolgáló alispán (*vicecomes*) eredetileg rendre a főispán familiárisai közül került ki. A XV. századra azonban már erős igény mutatkozott a vármegyék részéről, hogy – az általuk választott és a vármegyének felelős szolgabírákhoz hasonlóan – az alispánokat (is) a vármegye választhassa meg, amit rövidesen siker koronázott, hiszen Bars vármegyében már 1488-ban választottak alispánt.²⁷ Ennek a folyamatnak a királyok nem „szabtak gátat”, amelyet a dekrétumok rendelkezései is egyértelműen bizonyítanak. A nemesi vármegye királyi hatalomtól való függetlenségét erősítő további lépésként kell értékelnünk Hunyadi Mátyásnak – a király bizalmasának számító, a királynak esküt tevő, a király által (és 1486 után a királyi tanáccsal együtt) kinevezett, a vármegye élén álló főispántól függetlenített – a vármegyének felelős alispáni intézmény megteremtését.²⁸

A vármegye által választott és a vármegyének felelős alispán intézményének megteremtése tette lehetővé tehát, hogy a vármegye számos közjogi feladata és felelőssége ezután a szolgabírák válláról az alispánokéra nehezedjen.²⁹ Ezt az uralkodói szándékot támasztja alá, hogy az alispán ezután a vármegyei közgyűlésnek (*congregatio generalis*) tett esküt, nem pedig a főispánnak.³⁰ A Jagelló-korban a rendeknek sikerült keresztülvinni az országgyűlésen, hogy a

²⁴ *CJH*. 1498. évi XLIV. tc., az 1498. évi dekrétum előbeszéde szerint Szent György (ápr. 24.) napkor megnyílt diéta negyvenedik napján került szentesítésre a záróokmány szerint, tehát június elején.

²⁵ C. TóTH Norbert: *Ugocsa megye hatóságának oklevelei (1290-1526)*. Budapest, 2006. 131., 165. [a továbbiakban Ugocsa]

²⁶ *CJH*. 1518. évi (bácsi) XVIII. tc.

²⁷ KUBINYI András: A Jagelló-kori magyar állam. *Történelmi szemle*, 2006/3–4. 305. [a továbbiakban: Kubinyi (2006a)].

²⁸ *CJH*. 1486. évi LX. tc. 2§.

²⁹ *CJH*. 1486. évi LX. tc. 2§.

³⁰ *CJH*. 1486. évi LX. tc. 2§.

főispán kizárólag a vármegye hozzájárulásával és akaratával („*cum consensu et voluntate*”) választhassa ki az alispánt.³¹ Az alispáni tisztséget szintén a vármegye előkelőbb családjai tagjainak kellett viseljük,³² e joggyakorlatot jelzi számunkra például Heves vármegye XV–XVI. századi alispánjainak névsora.³³

2.3. A szolgabírák

A főispánok, később pedig az alispánok oldalán mint a nemesi vármegye „tartóoszlopait” a szolgabírákat (*iudex nobilium*) találjuk. Ők foganatosították többnyire a nagybírák (nádor, országbíró, stb.) által elrendelt eljárási cselekményeket, közreműködtek az adószedésben, felügyeletet gyakoroltak az úriszék működése felett, és ítéleztek.³⁴ Az országos gyakorlat szerint a vármegye közönsége választotta meg őket, azonban akadt példa, hogy egy adott járásra, a járásban birtokos nemesek választották meg.³⁵ A tisztséget egy éven át kellett viselni, de számosan ennél jóval több időt (akár tíz évet) is szolgáltak.³⁶

Mindazonáltal elsősorban olyan személyek tudták legteljesebben képviselni egy közösség érdekeit, akik biztos anyagi háttérrel bírtak, akik rendelkeztek megfelelő anyagi biztonsággal ahhoz, hogy kellő mértékben védelmezzék az egyén és a közösség jogait, amint az kirajzolódik Zsigmond király dekrétumából is.³⁷ Ezt a felfogást folytatja és magyarázza meg Hunyadi Mátyás dekrétuma, amely szerint azért kell a tehetősebb nemesek közül választani a szolgabírákat, mert gyakran megesik, hogy „*főlelemtől, kedvezésből és fizetésért igen sok haszontalanságot követnek el*”, ha nem jómódú, becsületes, birtokos embereket ültetnek a közhatalom székébe.³⁸

³¹ *CJH*. 1504. évi II. tc. 4§., kisebb módosításokkal ezt a gyakorlatot rögzíti az 1548. évi LXX. tc. is.

³² *CJH*. 1492. évi LXXX. tc. 2§.

³³ A vármegye alispánjai a XV–XVI. század folyamán például a Bellényi, Farmosy, Szöllőssy, Ordódy, Barna, Rhédey, stb. családok tagjaiból kerültek ki. Lásd: OROSZ Ernő 1906. *Heves és a volt külső-Szolnok egyesült vármegyék nemes családjai*. Eger, Egri Nyomda Részvénytársaság, 323–336.

³⁴ KÁDAS István: Az Abaúj megyei szolgabírói társadalom a Zsigmond-korban. *Korall*, 57. sz., (2014) 110.

³⁵ *CJH*. 1435. évi (II. dekrétum) II. tc., KÁDAS (2014) i. m. 117.

³⁶ *CJH*. 1435. évi (II. dekrétum) II. tc., KÁDAS (2014) i. m. 121.

³⁷ *CJH*. 1435. évi (II. dekrétum) II. tc.: „*judices nobilium autem in quolibet comitatu eligantur et praeificentur, ex nobilibus potioribus, et bene possessionatis illius comitatus*”.

³⁸ *CJH*. 1486. évi IX. tc.

Ha országszerte nem is teljesült maradéktalanul ez a rendelkezés, többnyire a középbirtokos vagy kisebb birtokos – de a megyében viszonylag nagyobb befolyással, vagy ilyen rokonsággal, atyafisággal bíró – nemesi családok tagjaiból kerültek ki a szolgabírák. Közülük számosan a bárók, vagy legalábbis nagyobb befolyással rendelkező nemesek ügyvédei, официálisai vagy várnagyai voltak mielőtt szolgabírák lettek, akik később az alispánságig, vagy Erdélyben akár az alvajdaságig is vitték.³⁹

2.4. Megyei ember, esküdtek

A jogélet fellendülése és a hatósági teendők mennyiségének növekedése szükségessé tette a megyei ember (*homo noster*) tisztségének éltre hívását, nem minden vármegyében alkalmaztak ilyen hivatalt, de ahol igen, ott a szolgabírák segítségére voltak.⁴⁰ A XIV. század közepéig többségében várjobbágyok közül kerültek ki, utána a kisebb birtokos nemesség köréből, befolyásos atyafisággal rendelkező családok tagjaiból. Hatáskörükbe tartozott a tanúkihallgatás, helyszíni szemle lefolytatása, eltiltások kivizsgálása, peres felek eskütétele és a vármegyénél kezdeményezett idézés kibocsátása.⁴¹

Az esküdtek (*iurati assessores*) a XV. század végéig nem tartoztak a vármegye állandó tisztviselői közé, csupán a nádori közgyűlések idejére *ad hoc* megválasztott személyek voltak, akik a nádor mellett a közgyűlésen bírótársakként vettek részt.⁴² Anjou I. Károly király 1319-ben Tolna megyének írott levelében a szolgabírákat és a nyolc esküdtet szólítja fel az eljárás lefolytatására „*quatuor iudicibus nobilium et octo iuratis de comitatu Tolnensi*”,⁴³ azonban nem váltak az esküdtek állandó tisztviselőkké. A XV. század derekán vármegyénként négy esküdt választását rendelték el,⁴⁴ 1444-ben kelt hatósági oklevél tanúsága sze-

³⁹ KÁDAS (2014) i. m. 126.

⁴⁰ KÁDAS István: Megyei emberek az északkelet-magyarországi megyei oklevelekben. In: GÁL Judit – KÁDAS István – RÓZSA Márton – TARJÁN Eszter (szerk.): *Micae Mediaevales IV*. Budapest, ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, 2015. 122. [a továbbiakban: KÁDAS (2015a)]

⁴¹ KÁDAS (2015a) i. m. 114–7.

⁴² KÁDAS István: Sárvári László és az 1444. évi X. törvénycikk. In: TERNOVÁČZ Bálint (szerk.): *Opuscula historica I. Történeti tanulmányok a XIV. és a XV. Eötvös Konferenciáról*. Budapest, ELTE Eötvös József Kollégium, 45. [a továbbiakban: KÁDAS (2015b)]

⁴³ SZAKÁLY Ferenc: *Ami Tolna vármegye középkori okleveleiből megmaradt (1314-1525)*. Szekszárd, Wosinszky Mór Múzeum, 1998. 3. [a továbbiakban: Tolna].

⁴⁴ János M. BAK – Pál ENGEL – James ROSS SWEENEY (szerk.) 1992. *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary 1301-1457. Decreta Regni Mediaevalis Hungariae 1301-1457*. Salt Lake

rint már viselték a hivatalt, azonban azt követően újra csak *ad hoc* jelleggel fordulnak elő a korabeli dokumentumokban.⁴⁵ Hunyadi Mátyás *Decretum Maiusa* (1486) vármegyéenként tizenkét jómódú és helyben lakó esküdt – a főispán és a vármegye közönsége általi – választását rendelte el a perbeli cselekmények – tanúvallomás, iktatás, idézés stb. –, és az egyéb végrehajtások foganatosítására. 1487-től kezdve a szabolcsi okleveleken az alispán és a négy szolgabíró megjelölés mellett kifejezetten fel van tüntetve, hogy a vármegyei hatóság az új általános törvény rendelete („*iuxta formam generalis novi decreti*”) szerint a tizenkét esküdt társaságában folytatja le az eljárást.⁴⁶ 1492-ben II. Ulászló dekrétuma azonban eltörölte, és feladataikat újfent a szolgabírák és alispánok hatáskörébe utalta.⁴⁷

A Jagelló-korszakban a vármegyék tehát már széleskörű autonómiával rendelkeztek, ezek legfontosabb elemei közé tartozott a vármegyei tisztviselők közgyűlés általi megválasztásának, ellenőrzésének, és visszahívásának joga. A közgyűlésen az Anjou-korban még a vármegye nemes és nem nemes („*nobiles et ignobiles*”) lakói egyaránt részt vehettek, amelyet alátámasztanak például Bereg vármegye oklevelei.⁴⁸ A vármegye tekintélyét a vagyonosabb tisztviselők befolyása mellett a széksértésért (*violatio sedis*) fizetendő tetemes 25 gira (=100 forint) pénzbüntetés – amely ráadásul nem is eljárási bírság, hanem egyenesen büntetés volt – is biztosította.⁴⁹ Alkalmazása a fennmaradt oklevelek tanúsága szerint nem volt gyakorinak mondható, de egy 1497-ben kelt szatmári oklevél tanúsága szerint sor került a kiszabására.⁵⁰

City. [a továbbiakban *DRMH II.*] 1444. évi X. tc.

⁴⁵ KÁDAS (2015b) i. m. 46.

⁴⁶ *CJH.* 1486. évi VIII. tc., C. TÓTH Norbert: *Szabolcs megye hatóságának oklevelei II. (1387-1526)*. Budapest-Nyíregyháza, 2002. 666. [a továbbiakban: Szabolcs II.]

⁴⁷ *CJH.* 1492. évi LIII. tc.

⁴⁸ NEUMANN Tibor: Bereg megye hatóságának oklevelei 1299-1526. Nyíregyháza, *A Szabolcs-szatmár-beregi Szemle Füzetei*, 2006/3. 44., 51., 52. [a továbbiakban: Bereg], EREKY István nem tartotta védhetőnek a nem nemesi elemek vármegyei önkormányzatban betöltött szerepének elméletét, a megjelenési és panasztételi jogok gyakorlásának tételén túl. EREKY István: *Tanulmányok a vármegyei önkormányzat köréből*. Budapest, Grill, 1908. 68. Ezt árnyalni látszik az a tény, hogy a megyei emberek (*homo noster*) a XIV. század derekáig várjobbágyok körül kerültek ki, lásd: 188. lj.

⁴⁹ WERBŐCZY István: Hármaskönyv 1897. [a továbbiakban: *HK*]. I. 133. 4§ szerint 1 *gira* 4 forintot ér., MEZEY Barna: A Hármaskönyv büntetőjoga. In: MÁTHÉ Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Budapest, Nemzeti Köszolgálati és Tankönyvkiadó. 2014. 307., *CJH.* 1492. évi LXVII. tc.

⁵⁰ Szatmár 439. A vármegyei oklevél tanúsága szerint 100 forintban marasztalták el a törvényszéken illetlen és mocskolódo szavakat („*verbis illicitis et vituperiis*”) használó Vetéssy Máté nemes urat.

3. A vármegyei tisztikar alkotmányos kötelezettségei

Elsősorban a főispán volt hivatott biztosítani a vármegyei nemesség birtok- és egyéb jogainak érvényesülését, illetve védelmét – amelybe az igazságszolgáltatáshoz való jog védelme is beletartozott⁵¹ –, 1462-ben maga Szapolyai Imre főkincstartó levélben hívja fel erre a közjogi kötelezettségükre a szatmári főispánokat.⁵² A főispánok mellett természetesen az alispán(ok) és szolgabírák is ellátták ezt a kötelességet, nem egyszer külön királyi utasításra,⁵³ sőt volt, hogy az egész vármegye közönségét hívták fel a jogosultak védelmére.⁵⁴ Szapolyai István nádor 1495-ben Turóc vármegyét szólítja fel, hogy két megyebeli nemes közötti ellentétet tüzzék napirendre és rendezzék el.⁵⁵ 1499-ben II. Ulászló – az eljárás elhúzódásáról az egyik peres féltől értesülve – szólítja fel Szatmár vármegyét, hogy ne halasztgassák tovább az ítélelhozatalt, mert az igazság senkitől sem tagadható meg.⁵⁶

Akadtt példa ugyanakkor arra is, hogy ezt a jogvédelmet valamely egyéb országos főméltóság látta el, 1464-ben Pálóczy országbíró Mátyás királyt tiltja el egy Balassa-birtok eladományozásától,⁵⁷ vagy valamely főméltóságot bízták meg e feladattal, Mátyás király 1464-ben Szapolyai Imre – akkor már – boszniai kormányzót hívja fel a Werhowyna nemezség tagjainak védelmére, akiket nemesi szabadságukban ért sérelem.⁵⁸ 1507-ben II. Ulászló a horvát és a tótországi bánok felhívására a horvát rendeket szólítja fel, hogy a Blagay Antal által erőszakkal elfoglalt birtokot foglalják vissza és adják azt jogos birtokosának, Blagay Gergelynek.⁵⁹ A főispánok először az önkéntes jogkövetésre igyekeztek szorítani a delikvenseket, csak annak eredménytelensége esetén vették igénybe a vármegyei hatóságot, amint az Tallóczy Frank szörényi bán és máramarosi főispán 1439-ben kelt leveléből kiderül, amelyben a sértett birtokait elfoglaló

⁵¹ *CJH*. 1492. évi LXXIX. tc. 2-3§§. A törvényszékre menőket, ott megjelenőket, onnan távozókat ért bántalmazás hűtlenséget vont maga után.

⁵² Szapolyai oklt. 32.

⁵³ MIHÁLYI János: *Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból*. Máramarossziget, Mayer és Berger Könyvnyomdája, 1900. 230., 235. [a továbbiakban: Máramaros]; „*commissio domini regis*”.

⁵⁴ Máramaros 179.

⁵⁵ Szapolyai oklt. 235.

⁵⁶ Szatmár 444.

⁵⁷ BORSA Iván: *A Balassa család levéltára 1193-1526*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990. 365. [a továbbiakban: Balassa oklt.]

⁵⁸ Blagay oklt. 195.

⁵⁹ Blagay oklt. 227–228.

nemeseket szólítja fel azok visszaadására, és csak ennek elmaradása esetére helyezi kilátásba a vármegyéhez fordulását,⁶⁰ ahogyan egy későbbi esetben Hunyadi János kormányzó is.⁶¹ Természetesen nem csak a nemesek, de a polgárok,⁶² egyháziak,⁶³ jobbágyok⁶⁴ és az idegenek jogai⁶⁵ is hasonlóan részesültek védelemben. Pálóczy László országbíró 1452-ben Ugocsa vármegyéhez intézett levelében a hatóságot a „jog ösvényét járó” („*iusto iuris tramite*”) ítélethozatalra hívja fel.

4. A nemesi vármegye királyi hatalomtól való „függetlensége”

A magyar alkotmányos berendezkedés a vármegyét a központi hatalommal szemben nem kizárólag alá-fölérendeltségi viszonyba állította, hanem a mellérendeltség elve szerint is szabályozta, amely lényegesen különbözött a főleg a nyugat-európai típusú regionális kormányzástól, „*ahol az uralkodók már korán kiépítették a központi akarat – regionális és helyi – végrehajtásának feltétlen érvényesülést biztosító mechanizmusait*”.⁶⁶ A rendek a XIII. században keletkező, majd a XV. századra kifejlődő nemesi vármegyén keresztül tudták leginkább érvényesíteni érdekeiket. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az szakirodalom újabb álláspontja szerint a nemesi vármegyévé átalakuló királyi vármegye nem két különböző intézmény, hanem egy intézménynek csupán két korszaka.⁶⁷

⁶⁰ Máramaros 180.

⁶¹ Máramaros 202.

⁶² Máramaros 299. Hunyadi Mátyás arra utasítja Horváth János máramarosi főispánt, hogy a máramarosi öt szabad királyi város jogait és szabadságait sértetlenül megőrizze és megvédelmezze, Szapolyai Imre szepesi főispán 1474-ben Szinyei Gáspár nemest (nobli Gaspar de Zywynye) a szebeni polgároktól (Szapolyai oklt. 131.), II. Lajos király 1521-ben Frangepán Ferdinándot a zágrábi polgároktól elvett jószágok visszaadására szólította fel (Frangepán oklt. 319.).

⁶³ Máramaros 360. II. Ulászló arra utasítja a máramarosi alispánt és a szolgabírákat, hogy védelmezzék meg a Szent Mihály monostor szerzeteseit adómentességeikben, ha a munkácsi püspök ezt csorbítani akarná.

⁶⁴ Szapolyai oklt. 104.

⁶⁵ Szapolyai oklt. 267.

⁶⁶ KUBINYI (2006a) i. m. 301.

⁶⁷ TRINGLI István: Megyék a középkori Magyarországon. In: *Honoris Causa: Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Budapest–Piliscsaba, 2009. 502.

A nemesség a vármegyében döntő szerephez jutott tehát e századra, a vármegye révén pedig osztozott minden közhatalmi ágban, amelynek következtében tényleges ellensúlya tudott lenni a királyi hatalomnak. A megyegyűlésen a nemesség szabadon tanácskozhatott, határozatot hozhatott anélkül, hogy ott a központi kormányzat bármely képviselője jelen lett volna, sőt a közgyűlés összehívása is az alispánok jogkörébe ment át a XVI. századra,⁶⁸ sőt arra is akadt példa, hogy a vármegyék közös gyűlést is tartottak.⁶⁹ KUBINYI András is felhívja a figyelmet arra az álláspontra, amely szerint a vidéken érvényesülő rendi hegemonia képezte leginkább akadályát az abszolutizmus kiépítésének Magyarországon.⁷⁰

A vármegyei hatóságot legtöbb esetben a XV. századra az alispán és a szolgabírák teszik ki, a király, a nádor, az országbíró, (esetleg az országnagyok)⁷¹ stb. leginkább nekik címezik a leveleiket, az általunk vizsgált oklevelekből ez kétségtelenül megállapítható. A nemesi vármegyék erősödését bizonyítja, hogy használatba jön a hatósági okleveleken az alispán és szolgabírák megnevezés mellett a „*megye közössége*” formula, amely már az 1450-es években is előfordult megyei hatósági okleveleken, például Szatmár vármegyében egy adózással kapcsolatos ügyben az „*universitas nobilium comitatus Zathmariensis*”,⁷² Szabolcs megyében 1455-ben kelt oklevélén a „*nos universitas nobilium comitatus de Zabolch*”⁷³ szerepel. Az *universalis congregatio*k természetesen a vagyoni viszonyra való tekintet nélkül az egész vármegyei nemességet magukban foglalták.⁷⁴

A Jagelló-korban terjed el a vármegyei címer- és pecséthasználat,⁷⁵ egy 1498-ban kelt Szatmár vármegyei oklevél kifejezetten említi is azt mint a vármegye saját használatú pecsétjét, amellyel az okleveleket megerősítik.⁷⁶ A vármegyei nemesi közönség jelentőségének emelkedését a II. Ulászló-kori vármegyei hatósági források már egyértelműen alátámasztják, az 1491-ben kelt ugoicsai

⁶⁸ EREKY i. m. 72–5.

⁶⁹ Tolna 153.

⁷⁰ KUBINYI (2006a) i. m. 301.

⁷¹ C. TÓTH Norbert (szerk.): *Documenta ad historiam familiae Batori de Ecsed spectancia I. Diplomata 1393-1540*. Nyíregyháza, Jósza András Múzeum Kiadványai 67., 2011. 49. [a továbbiakban Báthory oklt.]. 1446-ban kelt oklevél tanúsága szerint az országnagyok utasították a leleszi konventet, hogy ecsedi Báthory Tamás leányainak adják ki az őket illető leánynegyedet.

⁷² Szatmár 405.

⁷³ Szabolcs II. 537.

⁷⁴ EREKY i. m. 72.

⁷⁵ TRINGLI (2009a) i. m. 48.

⁷⁶ Szatmár 441.

hatósági oklevélen a „*fideles universitas nobilium comitatus de Wgocha*”,⁷⁷ 1495-ben kelt beregin az „*universitas nobilium comitatus de Bereg*” formula látható.⁷⁸

5. A vármegye hatásköre a végrehajtásban

A vármegyék a törvények és rendeletek végrehajtásában a Jagelló-korra már rendkívül fontos szerepet töltöttek be, hiszen a közigazgatás funkcióját területi szinten, amelybe az adó- és hadügyek is beletartoztak, a vármegye látta el. A főispán, az alispán és a szolgabíró törvényes vármegyei felhatalmazás alapján vezethetett végrehajtást a vármegyében, az e nélkül vezetett végrehajtás törvénytelen volt és ha az kárt okozott, fejkáltságban is marasztható volt,⁷⁹ amelyet a források szerint valóban komolyan vettek, Máramaros vármegyében a törvénytelenül végrehajtást foganatosító alispánokat megverték, egyiket meg is ölték, de a vármegyei törvényszék felmentette a hatóságot bántalmazó vádlottakat, mert az alispánok törvénytörő módon jártak el.⁸⁰

5.1. Vagyonvédelem

A vagyonbiztonság garantálására már Hunyadi János kormányzósága alatt nagy hangsúlyt fektettek azzal, hogy elrendelték, a koronára – akár megszakadás,⁸¹ akár hűtlenség okán – visszaháramlott javakat bírósági ítélet meghozatala előtt eladományozni nem lehet,⁸² a birtokosok e jogosultsága gyakorlásának őrei pedig elsősorban a vármegyék voltak. 1404-ből származik Maróti János macsóói bán levele Tolna vármegye főispánjainak, amelyben a jogosultak – az általa lefoglalt – birtokba történő mielőbbi visszaiktatását rendeli el,⁸³ amelyet a szolgabírák hajtottak végre azzal, hogy eljárásuk felett az egész vármegye nemessége (*universitas*) gyakorolt felügyeletet.⁸⁴ A király nem foglalhatta le

⁷⁷ Ugocsa 122.

⁷⁸ Bereg 242.

⁷⁹ *CJH*. 1495. évi XVI., XVII. tc.

⁸⁰ Máramaros 237.

⁸¹ *CJH*. 1446. évi X. tc.

⁸² *CJH*. 1446. évi XII. tc.

⁸³ Tolna 51.

⁸⁴ Tolna 155.

törvényes ítélet nélkül senki birtokát, sőt a birtokra vonatkozó királyi jogot kizárólag bírósági eljárás lefolytatását követően lehetett érvényesíteni,⁸⁵ az e rendelkezéssel ellentétesen lefoglalt birtokokat pedig vissza kellett szolgáltatni az eredeti birtokosának.⁸⁶ Ezt megelőzően gyakorlatban volt, hogy a király egyszerűen felszólította a birtokot elfoglalót, hogy az adja át a birtokot a kincstárnak, amint az Zsigmond király Losonczy Istvánnak írott levele is tanúsítja.⁸⁷

1497-ben kelt Szabolcs vármegyei oklevél szerint az alispán és a szolgabírák emlékeztül adják, hogy Szokoly János minden atyafia („*fratres*”) nevében eltiltja (!) Ulászló királyt attól, hogy az örökség címén rájuk háramlott birtokokat másnak adományozza el.⁸⁸ Azokat, akik elfoglalják az olyan birtokokat, amelyek esetében a beiktatásra ellentmondás történt, a birtok becsújében, illetve az okozott károkból és az elmaradt haszonból köteles a főispán elmarasztalni, amit ha elmulasztana, vagy nem kellően teljesítene, őt magát kell – főispáni tisztsége vesztese mellett – az előbb mondottakban marasztalni.⁸⁹ II. Ulászló Dóczy Gergelyt tiltja el egy nemesi birtok elfoglalásától, majd a kúriába idézik meg, mert erőszakkal foglalta vissza azt a királyi tiltás ellenére.⁹⁰ Akadt – való igaz, ritka –ellenpélda is, 1476-ban a leleszi konvent Guthy Ország Mihály nádor parancsára a Liptóiak ellentmondása mellett iktattatja be ecsedi Báthory István országbíró a Liptóiak sárosi birtokaiba.⁹¹

1468-ban a máramarosi alispán és a szolgabírák jelentik Hunyadi Mátyásnak, hogy a királytól adományként egy Dolhay-birtokot felkérő nemesek azt a beiktatásra való ellentmondás ellenére erőszakkal elfoglalták, és őket abból a vármegye karhatalommal kivetette és a jogosult Dolhayt visszaiktatta.⁹² 1491-ben Szapolyai István arra kéri a lengyel betörés során Jagelló János Albert herceghez csatlakozó nemes birtokát megszállókat, hogy amíg hűtlensége ügyében a király nem dönt, addig adják át neki a birtokot, aki a király nevében foglalja azt le.⁹³ Bereg vármegyéből való egy 1508-ban kelt eltiltó határozatot, amely

⁸⁵ *CJH.* 1464. évi XVIII. tc. 1§.

⁸⁶ *CJH.* 1471. évi X. tc.

⁸⁷ VARIJ Elemér: *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczy Bánffy család történetéhez I.* (1214-1457). Budapest, Hornyánszky, 1908. 393. [a továbbiakban: Bánffy oklt.]

⁸⁸ Szabolcs II. 724.

⁸⁹ *CJH.* 1495. évi XI. tc.

⁹⁰ HAAN János – ZSILINSZKY Mihály: *Békésmegyei oklevéltár.* Budapest, Tettey, 1877. 55–6.

⁹¹ Báthory oklt. 107.

⁹² Máramaros 282.

⁹³ Szapolyai oklt. 200.

egy titokban történt jogtalan birtokba iktatást korrigálva tiltja el a jogsértőt így elfoglalt nemesi telektől.⁹⁴

5.2. Jobbágysok költözködési jogának garantálása

A vármegyék (főispán és az alispán) a jobbágysok szabad költözködési jogának gyakorlását, törvénytelen visszatartásból eredő káruk megtérítését, minden javaik szabad elvitelét⁹⁵ is kötelesek voltak biztosítani,⁹⁶ amely feladatuknak a nemesi vármegyék igyekeztek is eleget tenni. Ugocsa vármegye szolgabírái 1497-ben terebesi Perényi Gábort pénzbüntetésben marasztalták el a jogtalan akadályoztatás miatt,⁹⁷ mert a jobbágysait nem hagyta – azok a földesúrnak járó törvényes földbér („*terragium*”) és egyéb szokásos szolgáltatások lefizetése után, ahogy azt a törvény előírta – szabadon bélteki Drágffy Bertalan birtokára költözni.⁹⁸ Szapolyai János vajda 1513-ban Kassát szólítja fel, hogy az ország régi szokása („*vestras habito iuxta regni consuetudinem*”) szerint bírság nélkül engedjék szabadon a jobbágysot az ő birtokára költözni.⁹⁹

A vármegye eljárását szükség esetén a vármegyei nemesség is köteles volt biztosítani, akár fegyveresen is, sőt a jobbágysok költözködési jogát biztosítandó az azt elmulasztó főispán hivatalvesztését is kilátásba helyezték.¹⁰⁰ A törvényesen eljáró főispánt, alispánt vagy a szolgabíró akadályozó nemest hűtlenségben, a jobbágysot pedig pénzbüntetésben kellett elmarasztalni,¹⁰¹ amely rendelkezés visszatérő megerősítése annak gyakori megsértését támaszt(hat)ja alá.¹⁰² Ha a vármegye elmulasztotta a végrehajtást foganatosítani, vagy nem megfelelően vitte azt véghez, akkor a nemes saját maga *közterületen* előzetes engedéllyel letartóztathatta és az elkövetőt kárának, és jogos követelésének kielégítéséig

⁹⁴ Bereg 254.

⁹⁵ *CJH.* 1492. évi XCIII. tc.

⁹⁶ *CJH.* 1458. évi XV. tc.

⁹⁷ Ugocsa 126, 127.

⁹⁸ *CJH.* 1458. évi XV. tc. 1§.

⁹⁹ Szapolyai oklt. 377.

¹⁰⁰ *CJH.* 1471. évi XVI. tc.

¹⁰¹ *CJH.* 1486. évi LXVII. tc.

¹⁰² *CJH.* 1492. évi LXXV. tc., Máramaros vármegyéből 1442-ben kelt jelentés szerint Gyulafalvai pap Nán, Máramaros 186., Zágráb vármegyében 1519-ben Erdődy (Bakócz) Tamás érsek embere mondott ellent kivont karddal a beiktatás ellen, Blagay oklt. 231.

fogva tarthatta.¹⁰³ A főispán, az alispán pénzbüntetést kapott, ha törvénytelenül vitt el vagy segített elvinni jobbágyokat más nemes birtokára.¹⁰⁴

A jogbiztonság fokozása érdekében később a szolgabírák hatáskörébe utalták a szabadságlevelek kiállítását, és a végrehajtás felügyeletét.¹⁰⁵ 1511-ben Bereg vármegye (huszonöt márka) pénzbüntetést szabott ki egy beregszászi polgárra, mert az egy nemes jobbágyát „*jogtalanul, idő előtt*” – ami nyilvánvalóan a szolgabírói okirat kibocsátásának hiányára utal – költöztette el minden vagyonával.¹⁰⁶ A vármegye 1522-ben a ruszkai Dobó Ferenc birtokáról történt jobbágyok erőszakkal való elhurcolása miatt száz forint pénzbüntetés megfizetésére ítélte Csaholy Lökös Jánost, aki felszólítások ellenére sem engedte el a jobbágyokat.¹⁰⁷

6. Összegzés

A nemesi vármegye alkotmány(osság)ban betöltött szerepe hosszú időn át formálódott, legalább három évszázad küzdelmének eredményeként jutott el XVI. századi jellegéig. E három évszázad alatt – amely II. András korától a Mohácsot környékező évtizedekig tartott – alakult és szilárdult meg az ítélkezési, a jogalkotási és a végrehajtásbeli hatásköre, amelyet egész a XIX. század derekáig töle többé elvonni nem lehetett. E hosszú fejlődési folyamat alatt szinte valamennyi uralkodó – akár a saját elhatározásából, akár a rendek nyomására, de – hozzá tett valamit a vármegyei autonómia kiteljesedéséhez. Az erős királyi központosítás, amely jellemezte Hunyadi Mátyás uralmának legnagyobb részét (1464-1485/6) már utolsó éveiben (1485/6-1490) megtört.¹⁰⁸ Mátyás, utolsó éveiben meghozott döntéseivel nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az általa kiépített centralista hatalmat „szétverje”, méghozzá olyan törvények alkotásával, amelyeknek a Jagelló-kori tovább erősítésével évszázadokra biztosítani lehetett a rendi

¹⁰³ C^JH. 1492. évi LXXXIX. tc.

¹⁰⁴ C^JH. 1492. évi XCIV. tc.

¹⁰⁵ C^JH. 1504. évi XVI. tc.

¹⁰⁶ Bereg 255.

¹⁰⁷ Bereg 261.

¹⁰⁸ A legújabb álláspontok szerint az 1485. évi nádori cikkelyek nem is 1485-ban, hanem 1486-ban keletkeztek. Lásd C. TÓTH Norbert: A nádori cikkelyek keletkezése. In: DOBSZAY Tamás et alii (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig*. Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2013. 37.

dualizmust, és az alkotmányosság megtartását Magyarországon, amelyben a kulcsszerep a nemesi vármegyének jutott.

A valódi cezúrát a közjog szemszögéből tehát nem a trónváltás, hanem a vármegyei joghatóság megerősítésével/kiterjesztésével kezdődő (1486) közjogi átrendeződés jelenti, amely a vármegye alkotmányosság megtartásában játszott meghatározó jellegének 'folyamát olyan mederbe terelte', amelyet onnan a polgári kori átalakulásig kiterelni többé nem lehetett. Mindezek a folyamatok a Jagelló-korban fejtették ki igazán a hatásukat, és tették lehetővé azt, hogy a későbbi Habsburg-Magyarországon az udvar részéről – hol kisebb, hol nagyobb hullámban, de évszázadokon át – vissza-visszatérő alkotmánysértésekkel szemben eredményesen lépjen fel, és a törvénytelen törekvéseknek gátat szabjon.